

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 31 (2008)

Αφιέρωμα: Εκλογές 2007

Η επικαιρότητα του Γκράμσι και η έννοια της κοινωνίας των πολιτών

Άλκης Ρήγος

doi: [10.12681/hpsa.14455](https://doi.org/10.12681/hpsa.14455)

Copyright © 2017, Άλκης Ρήγος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ρήγος Ά. (2017). Η επικαιρότητα του Γκράμσι και η έννοια της κοινωνίας των πολιτών. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 31, 150-159. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14455>

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΓΚΡΑΜΣΙ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Άλκης Ρήγος*

Καταρχάς, δύο προσωπικές εξομολογήσεις: πρώτον, ένα εσωτερικό πείσμα απέναντι σε μια περιρρέουσα αποϊδεολογικοποιημένη ατμόσφαιρα και, ταυτόχρονα, μια αίσθηση ιδεολογικο-πολιτικής ευθύνης μου δημιούργησαν την ανάγκη συμμετοχής στη διημερίδα για τα 70χρονα από τον θάνατο του Αντόνιο Γκράμσι που διοργανώσαμε ως Κέντρο Πολιτικών Ερευνών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου –τη μόνη δυστυχώς που οργανώθηκε με την ευκαιρία του γεγονότος σε ακαδημαϊκό και άμεσα πολιτικό επίπεδο* και, δεύτερον, απόρροια των παραπάνω, βρέθηκα και πάλι μπροστά σ' εκείνες τις εκδόσεις «Στοχαστής» του 1972 –που μας γνώρισαν σε καιρούς δίσεκτους, βρασιλιστικούς μα και τόσο αυτοσυνειδησιακά δημιουργικούς το έργο του ιταλού κομμουνιστή ηγέτη–, τις σημειώσεις, τις υπογραμμίσεις και κυρίως τα ερωτηματικά που γεννούσε αυτό το αποσπασματικό και δύσκολο έργο στη σκέψη μου ως φοιτητή τότε και αναγκάστηκα να τα αναστοχαστώ όλα αυτά μετά από 35 χρόνια, σε ένα περιβάλλον ριζικά διαφορετικό, από πολλές όμως απόψεις διανοητικά πνιγρό και όχι μόνον σήμερα.

Και ο αναστοχασμός αυτός μου γέννησε νέα ερωτήματα, τα οποία απαιτούσαν επιτακτικά το ψαύσιμο καινούργιων απαντήσεων.

Πριν απ' όλα, ποια επικαιρότητα εμπεριέχει σήμερα η μεσοπολεμική σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι; Τι έχει να συνεισφέρει στον εμπειρικοκρατούμενο κόσμο ενός κυρίαρχου –αλλά όχι πια ηγεμονεύοντος– νεοφιλελευθερισμού αυτό το έργο που επιμένει να επιζητεί της αυτοδιάλυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος, του οποίου ο συγγραφέας του ήταν από τους ιδρυτές και ηγέτες,

* Ο Άλκης Ρήγος είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Το κείμενο αποτελεί εισήγηση η οποία παρουσιάστηκε στη διημερίδα για τον Αντόνιο Γκράμσι που διοργάνωσε το Κέντρο Πολιτικών Ερευνών του Πάντειου Πανεπιστημίου, 30. 11-1.12.2007.

καθώς και της κατάρρευσης των καθεστώτων που εγκαθιδρύθηκαν πάνω και επέκεινα της ιστορικής δυναμικής της Οκτωβριανής Επανάστασης;

Και γιατί, από τόσες και ριζικά αντιθετικές πλευρές, μιλάμε και πάλι γι' αυτό το έργο;

Έχω την αίσθηση ότι η αντίληψη που ανέπτυξε ο Άλντο Τορτολέλα προσεκλημένος πρόπεροι του Ινστιτούτου Πουλαντζάς, μας δίνει ένα κλειδί για την απάντηση. Κατά τη γνώμη του, λοιπόν, «...ο Γκράμσι είναι επίκαιρος και στη νέα χιλιετηρίδα, κυρίως λόγω των ερωτημάτων που θέτει στον εαυτό του, αλλά και σε εμάς, σε σχέση με το νόημα του αγώνα για τον κοινωνικό σχηματισμό». Βαθύτερα, όπως αναρωτιόνταν και ο ίδιος στη *L' Ordine Nuovo*, «πώς μπορούμε να γίνουμε ελεύθεροι;», «πώς μπορούμε να γίνουμε ο εαυτός μας;» και, ακόμη περισσότερο, όταν διακρίνει κανείς τις αναλογίες της εποχής που εκείνος έγραφε με τη σημερινή. Και οι δύο είναι εποχές κρίσης του δημοκρατικού αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης, αλλά και –ίσως ακριβώς γι' αυτό– κρίσης του αριστερού εργατικού κινήματος αμφισβήτησης, απέναντι σε ένα ανορθολογικό και εκμεταλλευτικό υπάρχον και στην κυριαρχία ενός ολοκληρωτικού μοντέλου διακυβέρνησης, αυταρχικής επιβολής τότε, «συναινετικής» δημοκρατικοφανούς κυριαρχίας τώρα.

Η ευρύτητα και ταυτόχρονα το ημιτελές, αποσπασματικό, ανοικτό, άρα και πολλαπλών αναγνώσεων έργο του Γκράμσι, έχουν επιτρέψει –αν μείνουμε στο γράμμα του– ποικίλες αναγνώσεις και τις πιο αντιθετικές ερμηνείες στο διάβα του χρόνου.

Μέχρι και οπαδό του οικονομικού φιλελευθερισμού προσπάθησαν να μας τον καταγράψουν και μάλιστα πολιτικοί, όπως το γέννημα-θρέμμα της ιταλικής κομμουνιστικογενούς Αριστεράς και υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Πρόντι, ο Ντ' Αλέμα, που επισιτώντας ίσως μια θεμελίωση της ριζικής μεταλλαγής του ίδιου και μεγάλης μερίδας των παλαιών του συντρόφων, έγραφε πριν από μια δεκαετία, στα 60χρονα από τον θάνατο του Γκράμσι: «Από τον κομμουνισμό, ο Γκράμσι συνάγει την έννοια της ιστορικής διαδικασίας και του συλλογικού συμφέροντος, αλλά από την άλλη, συνδεόταν με μια φιλελεύθερη κουλτούρα, ακόμη και με την κουλτούρα του οικονομικού φιλελευθερισμού που εξαίρει το άτομο και τον ρόλο του. Η περίφημη “αισιοδοξία της βούλησης” έβλεπε στον επαγγελματισμό της εργασίας και στην ικανότητα για ανταγωνισμό θετικές αξίες, την κινητήρια δύναμη της κοινωνικής προόδου».

Ο Ντ' Αλέμα αναφερόταν προφανώς στο αντίστοιχο *Τετράδιο* για την οικονομική ανάπτυξη που έφερνε στην εποχή του ο φορντισμός και ο αμερι-

κανισμός, όπου ο Γκράμσι γράφει ότι στις ΗΠΑ δεν υπάρχουν «τα κολλώδη παρασιτικά υπολείμματα» των προηγούμενων ιστορικών φάσεων, με αποτέλεσμα: «Το φιλελεύθερο κράτος, όχι με την έννοια του φιλελευθερισμού στο εμπόριο ή της πραγματικής πολιτικής ελευθερίας, αλλά με την πιο θεμελιώδη έννοια της ελεύθερης πρωτοβουλίας και του οικονομικού ατομικισμού, φτάνει με δικά του μέσα, ως κοινωνία πολιτών, μέσα από την ίδια την ιστορική εξέλιξη, στο καθεστώς της συγκέντρωσης και του μονοπωλίου».

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως, στο συγκεκριμένο απόσπασμα, ο Γκράμσι τοποθετείται υπέρ της δυναμικής της νεωτερικότητας των νέων καπιταλιστικών σχέσεων που δημιουργούνταν στις Ηνωμένες Πολιτείες –με τη διαπίστωση, βέβαια, ότι αυτές οδηγούν σε μονοπωλιακές καταστάσεις– σε αντίθεση με τις καθυστερήσεις των καπιταλιστικών σχέσεων στην Ευρώπη και, ιδιαιτέρως, τον φασιστικό κορπορατισμό της χώρας του την ίδια περίοδο.

Τη δυναμική, όμως, των καπιταλιστικών σχέσεων τόνιζε και ο Μαρξ στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* –θα ήταν τελείως παράλογο να συναγάγουμε απ' αυτό ότι τόσο ο ένας όσο και ο άλλος ήταν οπαδοί του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Άλλωστε, αν εξετάσουμε τμήματα από το συνολικό έργο οιοσδήποτε «κλασικού» –και ο Γκράμσι κατατάσσεται εδώ και καιρό στους κλασικούς–, ξεκομμένα από την εποχή, τις συνθήκες και τον σκοπό για τον οποίο γράφτηκαν, μπορούμε να κάνουμε τα πάντα με τα αποσπάσματα αυτά.

Αν, όμως, προσεγγίσουμε –όπως οφείλουμε ως επιστήμονες– το έργο και τον δημιουργό του μέσα στα πλαίσια της εποχής του, μέσα από τις αντιφάσεις και κυρίως τις μεθοδολογικές πειθαρχίες της σκέψης του, πολύ περισσότερο αν έχουμε κατανοήσει την καίρια μαρξική διαπίστωση ότι «ο άνθρωπος δεν κάνει ελεύθερα την ιστορία του, αλλά πράττει μέσα και κάτω από τις συνθήκες που βρίσκει ήδη μπροστά του», τότε ο κλασικός Γκράμσι ξαναγίνεται ο φυλακισμένος και απομονωμένος ακόμη και από τους συντρόφους του κομμουνιστής ηγέτης, ο βαθιά πεπεισμένος και αγωνιζόμενος για τον ριζικό μετασχηματισμό της κοινωνίας στην κατεύθυνση του σοσιαλισμού. Την ίδια, μάλιστα, ώρα που πέραν της κλονισμένης υγείας του, τον κατατρέπει και η έντονη υποψία ότι, λόγω των αντιθέσεων του με τον Τολιάτι και την πορεία της Κομμουνιστικής Διεθνούς, μπορεί και να τον είχαν καταδώσει στο φασιστικό καθεστώς οι ίδιοι οι σύντροφοί του.

Μόνον όσοι έχουν ακούσει τον ξερό μεταλλικό ήχο της μπάρας που πέφτει πάνω στη σιδερένια πόρτα του κελιού τους, χωρίζοντας τους από τον έξω κόσμο, μπορούν να καταλάβουν την ψυχολογική ένταση που αυτός δημιουργεί στον φυλακισμένο, τον εσωτερικό κόπο που ο άνθρωπος εκείνος

πρέπει να καταβάλει για να τον υπερβεί αλλά και πώς γαντζώνεται από την όποια αλήθεια του· υπ' αυτές, λοιπόν, τις συνθήκες, αντικειμενικές και υποκειμενικές, είναι εντυπωσιακό ότι ο Γκράμσι κατορθώνει όχι μόνο να παράγει διανοητικό έργο, αλλά και να θέτει ερωτήματα στην ίδια την αλήθεια που ακράδαντα πίστευε.

Έχω την αίσθηση ότι αυτό και μόνο αρκεί για να καταστήσει εκείνο το μυαλό –το οποίο κατέρριψε το εισαγγελικό απόφθεγμα ότι έπρεπε να σταματήσει να δουλεύει– «κλασικό». Όχι προφανώς για τον ακαδημαϊσμό του ούτε, πολύ περισσότερο, για τη συστηματικότητα της συγκριτικής πολιτικής και φιλοσοφικής του ανάλυσης αλλά κυρίως για το γεγονός ότι, κάτω από τέτοιας έντασης αντιξοες συνθήκες, δεν παύει εναγωνίως να αναζητά κριτικά ένα νέο νόημα και μια ηθικά άξια δικαιολόγηση του αγώνα για κοινωνικό μετασχηματισμό. Αναζήτηση βασισμένη επίσης σε μια ριζικά αντιδογματική προσωπική και συλλογική πολιτική στάση.

Ο Γκράμσι κατόρθωσε να ενοποιήσει στο πρόσωπό του τον επαναστάτη μαχητή, τον πολιτικό και τον διανοούμενο. Και αυτό το πέτυχε καλύτερα θαρρώ από όποιον άλλο, αν εξαιρέσουμε την περίπτωση της Ρόζας Λούξεμπουργκ, άλλης κλασικής αγωνίστριας του μαρξισμού, της οποίας το έργο έχει και αυτό μια εκπλήσοσα επικαιρότητα.

Και ακριβώς γι' αυτό, ούτε ο ίδιος ούτε το έργο του μπορούν να βουλευτούν στις ανάγκες του κυρίαρχου εκμεταλλευτικού και αλλοτριωτικού συστήματος· αντίθετα, όπως υποστηρίζει και πάλι ο Τορτορέλα –τις σκέψεις του οποίου ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τούτη η εισήγηση–, «τοποθετείται σε μια (συνεχή) αναμέτρηση με την πραγματικότητα, έχοντας την αγωνία να συνεισφέρει σε μια συγκεκριμένη ανθρώπινη θεμελίωση. Γι' αυτόν τον λόγο, τα διλήμματα παρουσιάζονται μπροστά του σε μια μορφή που κανένα θεωρητικό σύστημα δεν τα συνθέτει και δεν μπορεί να τα συνθέσει. Και επειδή είναι υπερβολικά καλλιεργημένος για να αγνοεί ότι η πραγματικότητα δεν περιέχει την πράξη. Αφού στην πράξη βαραίνει η απαίτηση της υπόθεσης του δέοντος».

Δεν ωφελεί, λοιπόν, ούτε μπορεί να έχει λειτουργικότητα η τάση προσαρμογής της σκέψης του Γκράμσι στις αναγκαιότητες ή τις μόδες της συγκυρίας, όπως πολλές φορές επιχειρήθηκε.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, ο ιταλός στοχαστής μιλά για πολιτική κοινωνία και ιδιωτική κοινωνία ή, όπως μάλλον αδόκιμα καθιερώθηκε, για κοινωνία πολιτών. Η τελευταία είναι μια έννοια που χρησιμοποίησαν οι φιλόσοφοι από τον 17ο και τον 18ο αιώνα, αναφερόμενοι στο σύνολο των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων τις οποίες δημιουργεί η συνύπαρξη των ελεύθερων ατό-

μων –των ανδρών, διότι ως γνωστόν οι γυναίκες απουσιάζουν από την προβληματική των ελευθέρων ατόμων εκείνης της εποχής– με ίσα δικαιώματα. Την έννοια αυτή συστηματοποίησε ο Χέγκελ διακρίνοντάς τη σε κοινωνία πολιτών και πολιτική κοινωνία, δηλαδή κράτος. Η κοινωνία πολιτών, κατά τον Χέγκελ, είναι ο χώρος όπου ο αστός ιδιώτης συναντιέται, συμβάλλεται, συναγωνίζεται, συμπράττει με τους ίσους του, οργανώνεται σε συνδέσμους εμπορικών συμφερόντων και τείνει να επηρεάσει την πολιτική κοινωνία στις επιλογές της. Η πολιτική κοινωνία, όμως, οφείλει να υπερβαίνει αυτές τις πιέσεις, να μην υποτάσσεται, να μην παρεκκλίνει του «θείου» χαρακτήρα της αυτικειμενικότητάς της. Σύμφωνα με την ιδεαλιστική αυτή ανάλυση, η πολιτική κοινωνία είναι το σημαίνον, μόνη αυτή κατέχει το ηθικό κύρος της επιβολής.

Ο Μαρξ παραλαμβάνει και διατηρεί τη χεγκελιανή διάκριση σε κοινωνία πολιτών και πολιτική κοινωνία, αντιστρέφει όμως τη σπουδαιότητα και την αξιακή σειρά των δύο εννοιών. Για τον Μαρξ, η πολιτική κοινωνία αποτελεί επιφανόμενο της κοινωνίας πολιτών, η οποία αντιπροσωπεύει την πραγματική πηγή οικονομικών και κοινωνικών συσχετισμών και ζυμώσεων.

Ο Γκράμσι ακολουθεί προφανώς τη μαρξική ανάλυση, μα ταυτόχρονα επιστρέφει και στη χεγκελιανή αντίληψη, αναβιβάζοντας την έννοια της κοινωνίας πολιτών από τη σφαίρα των εμπορικο-ιδιωτικών σχέσεων στο επίπεδο μιας «ελευθερίας» που δεν περικλείεται στην αστική κοινωνία των Μαρξ και Χέγκελ. Μέσα από την ταύτιση αστού και πολίτη, η κοινωνία πολιτών λαμβάνει χαρακτήρα ενός πεδίου όπου η ελεύθερη συναναστροφή, η ελεύθερη διακίνηση και διαπάλη ιδεών διεξάγονται χωρίς στοιχεία καταναγκασμού. Η επιρροή ασκείται και υφίσταται ελεύθερα σε όλα τα επίπεδα.

Η εκπαίδευση, σύμφωνα με την γκραμισιανή ανάλυση, ανήκει κατ' εξοχήν στην κοινωνία πολιτών. Πρόκειται για μια ελεύθερη σχέση μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου, παρά το γεγονός της εξουσίασης που ασκεί ο πρώτος στον δεύτερο. Αυτό συντελείται στη διαλεκτική αυτής της δυναμικής σχέσης, όχι μέσα από τους εξουσιαστικούς κανόνες υποταγής αλλά μέσω της διανοητικής και ηθικής σφαίρας η οποία κινητοποιεί τον εκπαιδευόμενο, του παρέχει δηλαδή νέες δυνατότητες ελευθερίας.

Βέβαια, όταν ο Γκράμσι μιλά για εκπαιδευτική λειτουργία, δεν την κλείνει στα όρια του εκπαιδευτικού μηχανισμού. Όπως και με την έννοια της διάνοσης –όλοι είμαστε διανοούμενοι μια που όλοι κάνουμε και διανοητικές λειτουργίες εξασφαλίζοντας την ενότητα του homo faber και του homo sapiens–, έτσι όλοι ασκούμε και υφιστάμεθα εκπαίδευση κάθε στιγμή της ζωής μας, επηρεάζουμε και επηρεαζόμαστε, χωρίς προφανώς να εξουσιάζουμε

και να εξουσιαζόμαστε, μέσα από κάθε συνάντηση και διαπάλη μας με τις σκέψεις και πράξεις των άλλων. Και αυτό συντελείται ακριβώς στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών.

Πρόκειται για μια ανοικτή και διαρκή στιγμή περάσματος από αυτό που ονομάζουμε βάση σ' εκείνο που αποκαλούμε εποικοδόμημα. Στο υλικό υπόβαθρο αυτής της αντίληψης για την κοινωνία πολιτών περιλαμβάνονται, με τη διευρυμένη γκραμοσιανή αντίληψή της, το σύνολο των θεσμών και μηχανισμών μέσα από τους οποίους εξασφαλίζονται οι λειτουργίες της.

Σε αυτό το προφανώς μη αυτόματο πέρασμα από τη βάση στο εποικοδόμημα, μέσω της ελεύθερης και θεληματικής βούλησης, η κοινωνία πολιτών και με τα δύο επίπεδα/στιγμές συγκρότησής της, το υλικό και το ηθικο-διανοητικό, δημιουργεί μια ένταση την οποία ο Γκράμσι ονομάζει «κάθαρση». Πρόκειται για την υπέρβαση του φυσικού εγωισμού ή του πάθους του ανθρώπου προκειμένου να μετατραπεί σε θέληση αντικειμενική και ηθικό-πολιτική. Ο Γκράμσι αποδίδει –όπως αναλύει ο παλιός Δημητράκος του *Πολιτική Εξουσία και Επανάσταση*– «τόσο μεγάλη σημασία στη στιγμή αυτής της “κάθαρσης” ώστε θεωρεί τον καθορισμό της “σαν αφετηρία του μαρξισμού”. Και αυτό για τον εξής λόγο: στο μέτρο που η δράση καθορίζεται και από τη βαρύτητα της εξωτερικής πραγματικότητας και από τη στιγμή της εθελούσιας κίνησης, της αυτο-κίνησης, η έννοια της κάθαρσης προσπαθεί να συλλάβει ακριβώς αυτή τη στιγμή της αυτοκίνησης της βάσης στο επίπεδο του εποικοδομήματος... Η κάθαρση παίζει τον ρόλο... του κρίκου συνένωσης δύο οντοτήτων που, στην ουσία, αποτελούν μια αξεχώριστη ενότητα. Βέβαια το “καθαριστικό πέρασμα” δεν γίνεται οπωσδήποτε και οπουδήποτε με μόνη τη δράση της καθαρής υποκειμενικής θέλησης, αλλά μέσα στα αντικειμενικά όρια των ανθρωπινων δυνατοτήτων που ορίζει η “φιλοσοφία της πράξης”, δηλαδή ο μαρξισμός, πράγμα που σημαίνει ότι η ανθρωπότητα θέτει στον εαυτό της προβλήματα μόνο τη στιγμή που η λύση τους είναι δυνατή και ότι κανένας κοινωνικο-οικονομικός σχηματισμός δεν εξαφανίζεται προτού εξαντλήσει τις ιστορικές του δυνατότητες. Αν, λοιπόν, στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών υπάρχει πεδίο ελεύθερης διακίνησης, διαπάλης και συνάντησης ιδεών, ο εκπαιδευτής είναι το κινούμενο υποκείμενο σ' αυτή τη σφαίρα, η ζωογόνος δύναμη της κάθαρσης κατά κάποιον τρόπο. Με αυτή την έννοια, η εκπαιδευτική σχέση ξεπερνάει τα πλαίσια του σχολείου (ακόμη) και του πανεπιστημίου».

Με αυτή την πρόσληψη ορθής διαπλοκής βάσης και εποικοδομήματος, ο Γκράμσι μελετώντας και εστιάζοντας κυρίως στην ιδεολογική και πολιτική σφαίρα, αποκρούει την κυριαρχούσα στην εποχή του, αλλά και για πολύ αρ-

γότερα, οικονομίστικη –θα πρόσθετα και οικοδομική– αντίληψη ενός κακοχωνεμένου μαρξισμού περί χωρισμού βάσης και εποικοδομήματος και επαφέρει στην επικαιρότητα τις ορθές διατυπώσεις της μαρξικής διαλεκτικής.

Οφείλουμε, άλλωστε, να μην λησμονούμε ότι, σύμφωνα με την τελευταία, ο ίδιος ο άνθρωπος είναι παρών και ταυτόχρονα δημιουργός, άρα δύναμι και ανατροπέας, τόσο των παραγωγικών δυνάμεων όσο και των παραγωγικών σχέσεων.

Για τον Γκράμοι, λοιπόν, η σχέση πολιτικής κοινωνίας και κοινωνίας πολιτών παραμένει μια διαλεκτική δυναμική σχέση ταύτισης και ταυτόχρονα διάκρισης. Δεν υπάρχει ανάμεσά τους καμία αντίθεση συστατικού χαρακτήρα. Το κράτος είναι γι' αυτόν πολιτική κοινωνία συν κοινωνία πολιτών, δηλαδή ηγεμονία θωρακισμένη με καταναγκασμό. Και μ' αυτή την έννοια η κοινωνία πολιτών είναι προφανώς όχι μόνο συναινετική –όπως επιθυμούμε να μας πείσουν μια σειρά «εκουγχρονιστές» κάθε είδους– αλλά και συγκρουσιακή, στην πορεία του διαρκούς πολέμου θέσεων.

Στόχος του αγώνα των μαρξιστών και της γκραμισιανής ανάλυσης είναι η υπέρβαση του καταναγκασμού, η απορρόφηση της πολιτικής κοινωνίας από την κοινωνία πολιτών, μέσω της δράσης του επαναστατικού υποκειμένου, για την εγκαθίδρυση της ουσιαστικής δημοκρατίας. Όχι προφανώς χωρίς μορφές εξουσίας· ο Γκράμοι και οι μαρξιστές δεν ονειρεύτηκαν ποτέ μια ουτοπική κοινωνία χωρίς μορφές εξουσιαστικών επιλογών, μα μια κοινωνία χωρίς αυταρχικότητα, αυθαιρεσία, δογματικές τελεολογίες, οικονομίστικους αναγωγισμούς, χωρίς εκμεταλλευτικές και αλλοτριωτικές σχέσεις, με επανένωση του διασποασμένου στον αστισμό ανθρώπου σε πολίτη και ιδιώτη, με επανένωση επίσης της πολιτικής και ηθικής πράξης.

Από αυτό το καυτό σημείο της γκραμισιανής προβληματικής, μπορούμε θαρρώ να αντλήσουμε δυνάμεις χωρίς μυθοποιήσεις, να προτάξουμε νέα αιτούμενα απέναντι στα νέα δεδομένα, να εξάγουμε αναλογίες και μεθοδολογικές πειθαρχίες οι οποίες να απαντάνε στα σημερινά αιτούμενα.

Όπως ότι ο νέος συλλογικός ηγεμόνας δεν είναι πια ένα ιστορικό υποκείμενο, αλλά πολλαπλά. Αυτό το είχε έγκαιρα αναδείξει το ρεύμα του λεγόμενου αριστερού ευρωκομμουνισμού και σήμερα δύναμι το πραγματώνει, με όρους κινήματος, η ελπιδοφόρα και, ταυτόχρονα, άδηλη στην εξέλιξη της δομής και συλλογική δράση μέσα από την οποία συγκροτείται το αντι-παγκοσμιοποιητικό κίνημα των πολλαπλών υποκειμένων, όπου το τοπικό ανάγεται στο εθνικο-κρατικό και στη συνέχεια διεθνικό επίπεδο, όπου το συνολικό ανάγεται στο επιμέρους, όπου οι λεγόμενες «δευτερεύουσες» αντιθέσεις προ-

ολαμβάνουν ίδια αξιακά σημάσια με τις κυρίαρχες απέναντι στη στιγνή κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου διεθνικο-επικοινωνιακού καπιταλισμού, παράγοντας μια σπαργανώδη έστω μορφή «αντι- ηγεμονίας».

Κάτω από αυτό το δυναμικό πρίσμα, έχει ενδιαφέρον η ανάλυση του Γιάννη Βούλγαρη για την επικαιρότητα της γκραμοσιανής σκέψης. Χωρίς βέβαια να ακολουθούμε και την άποψη περί εξαφάνισης του ιστορικού υποκειμένου –εργατικό κίνημα– παύουμε να το θεωρούμε εδώ και καιρό ως τον μοναδικό συντελεστή του ριζικού μετασχηματισμού του κοινωνικού γίγνεσθαι, ως τον μοναδικό «πρίγκιπα», το αντιλαμβανόμαστε, όμως, ως έναν από τους συντελεστές της όλης κίνησης δημιουργικής αναζήτησης μιας ευρύτερης έννοιας του πολιτικού. Μιας αναζήτησης που μέσα από τις εντεινόμενες αντιφάσεις της νεοφιλελεύθερης καπιταλιστικής ολοκλήρωσης, της αποκαλούμενης «παγκοσμιοποίησης», παράγει ήδη νέες πολιτικές πραγματικότητες, νέες μορφές ανοικτών κινηματικών μορφών συλλογικής δράσης, οι οποίες τείνουν σε μια συνεχή διεύρυνση της δημοκρατικής αξιακής αρχής.

Μέσα από αυτές τις νέες διεργασίες, υπερβαίνοντας τις τοκβλικές θεωρήσεις περί «κοινωνίας πολιτών», επανερχόμαστε στις επεξεργασίες επαναιπικαιοποίησης του Γκράμσι της δεκαετίας του 1970. Και, μπροστά στον υπαρκτό και ορατό κίνδυνο ενός νέας μορφής ιδιότυπου συναινετικού ολοκληρωτισμού, προσθέτουμε στις νέες συλλογικές δράσεις μορφές δράσης μιας συγκρουσιακής πολιτικής ανυπακοής –διευρύνοντας την αντίληψη του Μπαλιμπάρ περί νομιμοποίησής της μόνο σε καθεστώτα «εκτάκτου ανάγκης», μια που σε μια νέα ιδιότυπη κατάσταση τέτοιου είδους καθεστώτων οδεύουν οι αστικές ανεπτυγμένες δημοκρατίες μας– μέσα και έξω από τους θεσμούς της πολιτικής κοινωνίας μα και στα στερεότυπα των ορίων της ιδιωτικής κοινωνίας. Επαναφέροντας στην επικαιρότητα και διευρύνοντας το αξιακό περιεχόμενο του υποβαθμιζόμενου δημόσιου χώρου.

Η δυναμική αυτής της νέας συγκρουσιακής πολιτικής λογικής εκφράζει άλλωστε και τη σύγχρονη πολυπλοκότητα της ταξικής πάλης. Ναι, της ταξικής πάλης. Ας μην φοβόμαστε τις έννοιες, ούτε να κρύβουμε αποπροσανατολιστικά μέσα σε αποϊδεολογικοποιημένες μετα-νεωτερικές ορολογίες την εκμεταλλευτική και βαθιά αλλοτριωτική πραγματικότητα της καταστατικής στον καπιταλισμό αντίφασης που γεννά η διακήρυξη της συνταγματικής αρχής της πολιτικής ισότητας και οι μορφές κοινωνικο-οικονομικής ανισότητας που αυτή δημιουργεί. Πρόκειται για ταξικές συγκρούσεις πολύ πιο σύνθετες και πολύπλοκες αλλά και γι' αυτό είναι αμεσότερα αναγκαίο να ξανα-ανιχνεύσουμε τη φύση και τις λειτουργίες τους, με την γκραμοσιανή επώδυνη και

δυναμική μορφή της «κριτικής γνώσης». Συγκρουόμενοι με τις συνθήκες, τους όρους, τους λόγους δημιουργίας τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι, που οι περίφημες «συναινετικές και συμμετοχικές διαδικασίες» θέλουν και επιχειρούν να αποκρύβουν, όπως επιχειρούν να αποκρύψουν τον επίσης θεσμικά κατοχυρωμένο συγκρουσιακό χαρακτήρα της έμμεσης δημοκρατίας και ως επακόλουθο, τη δημιουργία όρων «ταξικής συνείδησης». Κρατώντας τα «σιωπηρά στρώματα» που πληθαίνουν ραγδαία σε μια κατάσταση παθητικής στάσης και ανημπορίας, οδηγώντας κάποια από αυτά, κατά καιρούς, σε ακραία βίαια ξεσπάσματα χωρίς στόχο και συνέχεια, τα οποία το μόνο που πετυχαίνουν είναι η εδραίωση των φοβικών συνδρόμων των υπολοίπων και, κατά συνέπεια, η νομιμοποίηση της ενίσχυσης των κατασταλτικών μηχανισμών.

Είναι σαφές, νομίζω, από την έστω ελλειπτική –ελπίζω πάντως όχι σχηματική– ανάλυση που προηγήθηκε, ότι η γκραμοσιανή αντίληψη της έννοιας της «κοινωνίας πολιτών» ή της «ιδιωτικής κοινωνίας» δεν έχει καμία σχέση με την τρέχουσα χρήση του όρου που αναφέρεται σε μια αταξική και θολή «συναινετική» έννοια, συμπληρωματική της πολιτικής κοινωνίας, δηλαδή του κράτους και των θεσμών και λειτουργιών του. Ούτε με την αντίληψη των λεγόμενων μη κυβερνητικών οργανώσεων, των περίφημων ΜΚΟ, που προωθούν συστηματικά τα πολυποίκιλα ευρωπαϊκά προγράμματα ή των με το αζημίωτο πολυσχιδών «φιλανθρωπικών» κινήσεων. Η έννοια της κοινωνίας πολιτών του Γκράμσι είναι πάντοτε ταξική –ορθότερα διαταξική– άρθρωση της κοινωνίας και στοχεύει όχι σε συμπληρωματικές τους κράτους λειτουργίες, αλλά στη ριζική υπέρβασή του. Τοποθετείται στον αντίποδα της κυρίαρχης τάσης υποταγής του κοινωνικού γίγνεσθαι, στα συμφέροντα και τις ανάγκες της κυρίαρχης πολιτικής κοινωνίας μέσω της διπλής οδού συναίνεσης και καταναγκασμού.

Στοχεύει πάντοτε στην αυτο-κυβέρνηση, στην αυτοδιαχείριση των πολιτών-παραγωγών, στην υπέρβαση του αστικού νομικού πλάσματος που μας θέλει ταυτόχρονα διασπασμένα άτομα-πολίτες και ιδιώτες και όχι ως ένα αδιάσπαστο όλο κοινωνικο-πολιτικών όντων, με κυρίαρχο συνεκτικό δεσμό το ιδεολογικο-πολιτισμικό αξιακό στοιχείο ταυτότητας. Στοχεύει, δηλαδή, στην επανα-απορρόφηση της πολιτικής κοινωνίας από την κοινωνία πολιτών. Στην παραγωγή ενός νέου ηγεμονικού λόγου στον οποίο συναρθρώνονται και συν-παράγουν όλες και όλοι οι κατά Γκράμσι διανοούμενοι, δηλαδή όλες και όλοι οι πολίτες-παραγωγοί. Άρα και στον ριζικό μετασχηματισμό των κρατικών σχηματισμών, μέσα από την εξαφάνιση του κρατικού οικοδομήματος κάθε είδους και μορφής, παράλληλα με τον αγώνα εξάλει-

πης κάθε είδους αλλοτρίωσης και καουτοικών φωτισμένων πρωτοποριών.

Και η σημαντική συμβολή του Γκράμσι σε αυτή την δυναμική πορεία είναι η έννοια της «κάθαρσης» η οποία δεν αφορά μόνο το καπιταλιστικό κράτος, αλλά και το λεγόμενο «σοσιαλιστικό» της μεταβατικής περιόδου που διέβλεπε, διαισθάνονταν τον κίνδυνο όχι μόνο να μην φθίνει, μα αντίθετα να ισχυροποιείται γραφειοκρατικοποιούμενο και μετατρέποντας το επαναστατικό υποκείμενο-κόμμα, από συλλογικό διανοούμενο, πρωταγωνιστή μιας πολιτιστικής προώθησης και ηθικής μεταρρύθμισης, σε κρατικό μηχανισμό κυριαρχίας.

Αυτό το συνεχές κριτικό και ερωτηματικό της σκέψης του στοχαστή απέναντι στις υπαρκτές και πιθανά νέες αντιφάσεις της πορείας προς τον ριζικό μετασχηματισμό, ταυτιζόταν την ίδια ώρα στο έργο του με τη συνεχή ανάγκη θεωρητικού αναστοχασμού και μ' ένα διαρκές συναίσθημα ανησυχίας, διάχυτο στα σπαράγματα που μας άφησε με τα *Τετράδια της Φυλακής* του.

Και είναι πολύτιμη, για τον πολιτικό επιστήμονα αλλά και τον διανοούμενο μαχητή του οράματος της ελευθερίας του ανθρώπου, η παρακαταθήκη τούτης της σκέψης: να αγωνίζεσαι και ταυτόχρονα να αναρωτιέσαι και για τους τρόπους και για το νόημα αυτού του αγώνα.

«Μια για πάντα παύουμε να αναζητάμε οριστικές λύσεις», αξίωνε ο Καρλ Μαρξ –το ίδιο και ο μαρξιστής κομμουνιστής ηγέτης Αντόνιο Γκράμσι.

Ας το συγκρατήσουμε τούτο, στον αγώνα για έναν καλύτερο κόσμο, χωρίς εκμετάλλευση και όποιας μορφής αλλοτρίωση, όσες και όσοι συνεχίζουμε να παλεύουμε μη αποδεχόμενοι το υπάρχον ως αναντικατάστατο και αιώνιο, μια που ξέρουμε ότι τίποτε αιώνιο και αναντικατάστατο δεν υφίσταται στη ροή του ανθρώπινου γίνεσθαι.